

THE
UNIVERSITY
OF CHICAGO
LIBRARY

EGYETEMI LAPOK KIADVÁNYA. I.

MAGYAR ÉS KABARD NYELV VISZONYA

ÍRTA :
SÁNDOR PÁL,
TANÁRJELŐLT.

KOLOZSVÁRT,
NYOMATOTT GÁMÁN JÁNOS ÖRÖKÖSÉNÉL
1903.

EGYETEMI LAPOK KIADVÁNYAI

MAGYAR ÉS KABARD NYELV VISZONYA

ÍRTA :
SÁNDOR PÁL,
TANÁRJELŐLT.

KOLOZSVÁRT,
NYOMATOTT GÁMÁN JÁNOS ÖRÖKÖSÉNÉL
1903.

ELŐSZÓ.

Ha az összehasonlító nyelvészet kutatásait, avagy csak kutatásainak eredményeit figyelemmel kísérjük, az eredmények összevetésénél azt fogjuk tapasztalni, hogy az oly sokat vitatott nyelvrokonsági kérdés látszólag teljesen meg van oldva s a laikus ember minden habozás nélkül elfogadja azokat az eredményeket, melyeket a nyelvtudósok örök s megmásíthatatlan tényekül állítottak oda. Első tekintetre csakugyan úgy látszik, hogy a nagy erővel s nagy érdeklődés között megindult munkálkodás elérte végcélját; tényleg azonban csak egy nyugponthoz ért, mert a legújabban megindult nyelvészkedés ismét előbbre viszi az ügyet, egyenesen keletre, be Ázsiába, a honnan nemcsak nemzetségünk, de nyelvünk is származott.

A kérdés mindenki előtt ismeretes: vajjon az uralaltaji nyelvcsaládnak ugor vagy török-tatár ágához tartozunk-e? A nyelvészek az előbbi ág előnyére döntöttek. Hogy mi okból jutottak erre az eredményre, az alábbiakból kiviláglik.

A múlt század második felében Budenz József vette fel Sajnovics János tollát, hogy a finn-ugor-magyar rokonságot bebizonyítsa. Sajnovics csak éjszakon járt s véletlen felfedezése következtében nem is gondolt a keleti rokonságra. Utána indult a XIX. századbeli nyelvészeink legnagyobb része; bejárták az egész éjszaki földet, tanulmányozták az ugor népek életmódját, nyelvét, hasonlították a magyarral s végre konstatálták a rokonságot. Ezek a nyelvészeink, Budenzzel az élükön, csak Éjszakot ismerték s a Kelettel nem igen törődtek.

Hunfalvy Pálban a török nyelv ismerete már kétséget támasztott az ugor rokonság iránt, később azonban határozottan az ugor rokonság mellett foglalt ő is állást s a nyelvünkön észrevehető török jelleget sokkal későbbi befolyás eredményének tartotta. Vámbéry Ármin egész ellentétesen fogta fel a dolgot: ő a magyar nyelvben a török-tatártartja alkotó elemnek, a finn-ugort csak járuléknak. Ezzel azonban nem vallott határozottan színt a török rokonság mellett s a közvélemény, semhogy Vámbéryval egyetemben „vegyülék-nép“-nek tekintse a magyart, Hunfalvyék véleményében nyugodott meg. De nem nyugodott meg a legújabb összehasonlító nyelvészet radikális alakja: Bálint Gábor dr., ki Ázsiát beúta, az ázsiai nyelvek tanulmányozásában előbb a tamul, majd a kabard nyelvben ismerte föl határozottan a magyar nyelv rokonát.

Vámbéry már Kelet népeire terelte a figyelmet, azonban a töröknél tovább ő sem ment. Éppen az volt az eddigi nyelvészkedésnek a hibája, hogy csak ott keresett, a hová

az analog alakok csábították, de senkinek sem jutott eszébe, hogy azon ázsiai népek nyelvét tanulmányozza, a mely népek őshazánk területén és környékén laknak. Másik sarkalatos hiba pedig az volt, hogy az összehasonlításnál bármelyik szót sokszor csak a meglevő alakjában nézték, legfőlebb a végső ragot véve el, hasonlították és keresték a neki megfelelő köntösű szót, nem törődve azzal, hogy az az illető szó kétszer, háromszor, sőt többször is meg van ragozva.

Hogy csak egy példát említsek, mikor a „boszorkány“ szó megfelelőjét keresték és hasonló alakban meg is találták a perzsában, hol „előkeiő“ (magistrates) jelentésnek felel meg, teljesen meg voltak elégedve. Azonban ezt a szót nem lehet így, ilyen alakban hasonlítani, mert a boszorkány szó már kétszer is meg van ragozva a kabard nyelv tanúsága szerint, tudniillik a *-ka* kicsinyítő és az *-ny* nagyító képzővel. Ha most már e két ragot elveszünk, megkapjuk azt a szógyököt, a mely a kabardban boso, vagy bosor alakban van meg s „tudós, sokat tudó“ értelemmel bír.

Máskor meg a hasonló alakú vagy synonym jelentésű szavakat, mint pl. hinta, himbál, hirintázik stb., mind külön-külön gyökökből igyekeztek keresni és magyarázni, holott ezek mind egy közös gyökre vezethetők vissza.

Természetes, hogy oly külső alaki egyezések, melyek több magyar és ugor szó között léteznek, könnyen félrevezetik nemcsak a laikust, hanem a nyelvészt is. Mert ki tagadná első látásra pl. a szoba és tupa (finn), az arasz és tarasz (vogul), a szőr és csír (mordv.), a név és nime (finn) stb. szavak rokonságát? Azonban ez a

rokonság csak látszat, a látszat pedig igen gyakran csal, mivel érzékeink is csalnak, de a tiszta ész soha. Mert ha a példaként felhozott arasz és szőr szavakat elemezzük, nem fogjuk megtalálni azt a közös gyököt, a mit a magyar és a kabard egyaránt fölmutathat ugyanazon jelentéssel. A másik két példa pedig egyenesen germán (tupa = Stube, nime = Name). És így megy ez a szavak hosszú sorozatán keresztül... Nem célunk most ezt fejtegetni és magyarázva bizonyítani, a tárgyalás folyamán úgyis kiviláglik; csak azt akarjuk kihozni belőle, hogy a finn törzsek az őshazából való kiköltözés után épen úgy érintkezésbe jöttek a szláv-germán törzsekkel, mint mi magyarok; ennek következtében a rokonságot ott nem is igen kereshetjük, mert a megegyező szókincs legnagyobb része olyan, a mely se nem magyar, se nem ugor, hanem közös szláv vagy pedig germán.

Ne az alak vezessen hát bennünket valamely nyelvnek egy más nyelvvel való összehasonlításánál, hanem az alap, az értelem, a logika; mert nyelvészkedni igazán csak úgy lehet, hogyha az illető összehasonlítandó nyelvek alapját pontosan ismerjük.

Bálint Gábor doktoré az érdem, hogy ezt az alapos, sok türelmet igénylő, bonczolható módszert kutatásaiban felhasználta és munkájában a helyes és alapos nyelvészkedésre megmutatta az útát.

Jelen tanulmányunkban is az ő nyelvтанát fogjuk szem előtt tartani és kimutatni azt a grammatikai viszonyt, a mely a magyar és kabard nyelv között van. Talán nincs egyetlen egy nyelv sem, a melyet úgy darabokra szedni s elemezni lehetne, mint épen a kabard; mert a

kabardban egynehány arab szón kívül nem található idegen szó, míg más nemzet, így a magyar is, borzasztó kereszteződésen ment át, a minnek az eredménye nyelvünkön érezhető leginkább.

Innen van azután az, hogy az egyes szavak a mai alakjukban csaknem felismerhetetlenné váltak eredetüket illetőleg, de alapos logikai analysis után, a turáni nyelvek szellemét ismerve, minden kétséget kizárólag megállapíthatjuk, hogy a magyar nyelv logikája s logikáján alapuló eredeti kifejezésmódja a kabardéval azonos, mint azt fejtegetéseinkben alább látni fogjuk. Látni fogjuk egyszersmind azt is, hogy melyek a magyarban a szavak igazi gyökei s hogy e gyökszavak miféle változáson mentek keresztül, míg mostani alakjukat nyerték.

Ezen rövid elmefuttatás után térjünk át feladatunk részletes tárgyalására.

I. RÉSZ.

Hangtan.

A kabard nyelv a turáni nyelvcsalád egyik fájának: a cserkesznek keleti ága s mint ilyen a nyelvek morfológiai felosztása szerint természetesen a ragozó nyelvek közé tartozik.

Ha a kabard és magyar nyelvek, mint rokon nyelvek között legelőször is a hangok számát és megfelelőségét vizsgáljuk, mindenesetre feltűnőnek találjuk azt a különbséget, mely az 56 kabard és az általánosan venni szokott 24 magyar betű mennyisége között van. Azonban jegyezzük meg mindjárt, hogy ezek csak hangjegyek, nem pedig nyelvhangok.

A kabard a maga 56 nyelvhangját megfelelő számú hangjeggyel tudja leírni. Ha már most a magyar nyelvhangokat vizsgáljuk, meg fogunk győződni arról, hogy a különbség nem olyan nagy, mint a mekkorának első tekintetre látszik; mert ha tekintetbe vesszük a régi nyelvet, ha figyelemmel kísérjük a különböző nyelvjárások sajátos hangjait s ha ezekhez számítjuk még a

dyphthongusokat és azokat a sajátságos hangokat, melyek csak egy-két szavunkban találhatók, végeredményképen azt fogjuk találni, hogy a mi nyelvhangjaink száma is eléri a 40—45-öt. Azonban sok idő kellett ahhoz, míg a magyar nyelv eme hangjait a 24 latin betűvel le merték és le tudták írni. Persze ez a 24 betű kevés volt a sokkal több magyar nyelvhang jelölésére s innen származott azután az a baj, hogy az olyan hangokat, melyek pl. a *zsivány*, *lándzsa*, *gyökere~~d~~zik* stb. szavakban vannak s a melyek a kabardban is mind feltalálhatók, külön írásjegy hiányában csak a latin betűk variálásával tudták leírni.

Hasonlóképen jártak el az önhangzókkal is; a hosszú és rövid önhangzók feltűntetésén kívül már nem tudták feltűntetni azt a finom különbséget, mely egyrészt a nyílt és zárt önhangzók, másrészt a hosszú-rövid és nyílt-zárt hangok közt van. Ennek az eredménye pedig az a fájdalomra méltó tény lett, hogy az idegen népek a mi hangzóinkat soha sem tudták s nem is tudják tisztán kiejteni.

Kétségtelen tehát, hogy miként a kabardban, úgy a magyarban is sokféle hang volt; mert ki tudná biztosan megmondani, hogy a Halotti Beszéd *chomuw*-ját és *zoboducha*-ját vagy *uogmuc*- és *muganec*-jét stb. hogyan ejtették őseink? Bizonyára kellett az első két szó *ch*-ja és a második két szó *g*-je között különbségnek lenni.

Ebből csak azt akartuk kimutatni, hogy a nyelvhangjegeinek minél kevesebbire való redukálása helytelen, mert ezzel nem hogy nyernénk, hanem sokat veszítünk.

A mi az egyes hangok egymáshoz való viszonyát illeti, a kabardban épen úgy meg van az az általános turáni szabály, mely szerint sem a szót, sem a szótagot

az enfonia kedvéért egy mássalhangzónál több nem kezdheti, épen úgy, mint a magyarban. S miképen a magyar nyelv, ha egy idegen nyelvből kölcsönzött szót, mely több mássalhangzóval kezdődik, sajátjává tesz, a mássalhangzók közé vagy elé egy önhangzót iktat: hasonlóképen cselekszik a kabard is. Így lesz a német Kreutzerből karajczár, a latin scola-ból iskola s így lesz az orosz knut-ból a kabard k'inut (ostor) stb.

Hogy pedig a szó belsejében gyakran előfordúl a mássalhangzó-torlódás, annak egyenes oka a nyelvek rövidsége való törekvésében kresendő; mert az ember szereti a gyors egymásutánt a kifejezésben és tartózkodik a terjengősségtől. A mily gyorsasággal tódúlnak agyába a gondolatok, oly gyorsan is igyekeznek kifejezésre juttatni azokat.

Innen érthető az, hogy inkább eltűri a consonansok torlódásait, semhogy hosszadalmassá és monotonná válják beszéde; ezért mond a magyar is apjá-t és anyjá-t, apája és anyája helyett stb.

Megjegyezzük még, hogy a kabard szereti a szavak, még pedig az egyszótagú szavak elején a kettőzött hangokat, pl.: sse (én), nne (szem), ppe (orr) stb. — bár az összetétel alkalmával egyiket elejti, — de ennek az emfatikus kiejtésnek a nyomát a magyarban is megtaláljuk, főleg az ilyen indulatos fölkiáltásokban, mint pl. nna!, kkuttya terringettét!, ttakkarodj innen s több eféle kifejezésben. A mássalhangzók egymáshoz való viszonyát illetőleg fölemlítjük azt a rokon jelenséget, midőn a kemény mássalhangzó egy másik kemény mássalhangzó előtt, vagy két önhangzó között meglágyul, pl.: z-‘yotín-ç;

pro s-⁴yo-tinç; ji-z-ot, pro ji-s-ot; ugyanez áll a magyarban is, bár a leírásnál nem szoktuk megkülönböztetni, pl. azt (ejtve: aszt), egyik (régiesen: ig-i-k) stb.

A mássalhangzók teljes hasonulása (assimilitatio), mely a magyarban mindannyiszor előfordul, a hányszor csak két különemű kemény mássalhangzó a ragozás előtt egymás mellé jut, pl.: abban, vigyázatok, — a kabardban nem fordul elő; itt ilyen esetben a már említett mássalhangzó-gyöngülés áll be; gyöngülhet pedig vagy csak az egyik, vagy mind a két mássalhangzó, pl.: b-zen, b-zin pro b'-sen, b'-s'in illetőleg b-γī, determinálva p-χī-r. Ez mutatja a megfelelő kemény és gyenge mássalhangzóknak aequivalentiáját.

Az önhangzókat illetőleg a vokalharmonia, mely az ural-altaji nyelveknek oly specifikus törvénnyé vált saját-sága, a kabardban is feltalálható, különösen az összetételekben. Ugyanis két szó összetétele alkalmával a két szónak különböző önhangzója egy csoportúvá válik; mez-ī-th'a helyett lesz mazīth'a (mezei isten). Ez azonban nem olyan általános szabály, mint a magyarban, hol a mélyhangú szókhoz csak mély, a magashangúakhoz csak magashangú képzők és ragok járulhatnak.

Ilyen gyakori a kabard nyelvben az önhangzók elesése, illetőleg egybeolvadása. Az önhangzók elesése a szó végéről akkor történik meg, a mikor egy ī, u végű egytagú névszó egy másik névszóhoz járulva ennek birtokát vagy sajáttságát képezi, pl.: žž'ī = ős, ős; tli-ž' = ős dalia (öreg férfiú).

Ilyen esetet tapasztalhatunk a magyar *arcz* szónál, mely eredetileg or-cz-a (orr, száj) volt. Ilyen a ja, je birtok-

ragok hozzájárulása következtében megrövidült apja, anyja (apa-ja, anya-ja) is, a mely eset a kabardban igen gyakran előfordul, hol a je, ji birtokmutató önhangzója vagy a birtokos végönhangzója, néha pedig mind a kettő is elesik, pl.: j-ane (ji-ane), p-i-ç (ppe-ji-çi). Viszont, ha az összetétel első része mássalhangzóval végződik s a második része is ugyanazzal kezdődik, a két szó közé egy i vagy u kötőhangzó jön, pl. maz-i-tha. Az önhangzók egybeolvadása a birtokviszonyon kívül leginkább látható az ígeragozás tapasztalati múltjában, hol az ígető palatalis végönhangzója és a múltképző *a* egy hosszú *â*-ba olvad, pl. tâ = ada, pro ti-a. Hasonló egybeolvadás észlelhető a magyar vőn, tőn, lőn (veveön) stb. szavakon is.

Érdekes jelenség az önhangzókra nézve az is, hogy nagyon sok szónak s csaknem minden ígének gutturalis alakja mellett van egy palatalis alakja is, pl.: bže, bži; sen és sîn; tleden és tladen; hasonlóképp nálunk is ezen szavakban: magyar és megyer; haj és héj; pör és per; és-is stb.

A szavak hangsúlyozására vonatkozólag megjegyezzük azt, hogy ez a kabard nyelvben mindig a gyökszóra esik, mint a magyarban is. A névszó hangsúlyára nézve tehát semmi eltérés nincs a két nyelv között; de az ígeket illetőleg, míg a magyarban az ígeirányító (ígekötő) átveszi az ígétőről a hangsúlyt s az ígetőn csak másodrendű hangsúlyt hagy, addig a kabardban sem ígeirányítók, sem képzők, sem ragok nem fosztják meg az ígétőt a maga elsőrendű hangsúlyától. Ez az általános szabály nemcsak az eredeti kabard szavakra áll, hanem azokra is, melyek idegen nyelvből, az arabból vannak átvéve.

II. RÉSZ.

A l a k t a n.

A midőn mi két nyelvnek hang-, alak- és mondat-tani viszonyából a logikai egyezőséget s ezen egyező-ségből a rokonságot ki akarjuk mutatni, nem követhetjük azt a nyelvészeti methodust, a mely jóformán csak az alakok egyezőségén alapszik, mert ez eredményre, illetőleg kivánt eredményre nem vezethet; de igenis célhoz jutunk azzal a szőrszálhasogatásnak nevezni szokott logikai analyzissal, melyet bevezetésünkben hangsúlyoztunk s a mit újolag nem akarunk ismételni.

Ha tehát a magyar és kabard nyelvnek grammatikai viszonyát akarjuk kimutatni, szükséges úgy az egyik, mint a másik nyelv minden egyes szavát lehető legapróbb részeire bontani; a magyar szavaknak ez a részekre bontása, ez az alapos elemzése csakis a kabard nyelv segélyével lehetséges.

Nagyon sok szavunk van, a melynek tulajdonképeni értelmét nem tudjuk megmagyarázni s a fogalmak értelmetlen elnevezésének tartjuk; ha pedig ezeket a szavakat a kabard nyelv segélyével elemzésnek vetjük alá, megtudjuk valódi jelentését, eredeti gyökét s tapasztaljuk azt a változást, melyen a gyökszó keresztülment s így megállapíthatjuk a két nyelv logikájának egyezőségét. Mert a magyar és kabard nyelv között nem alaki egyezőség, bár több szóban ez is világos, hanem logikai egyezőség

van. Hiszen a nyelv, a beszéd nem is az ösztönszerű indulatoknak, — mert ebben az ember és az állat nyelve egyenlő — hanem a logikának kifejező eszköze.

Az tagadhatatlan, hogy a magyarban sok helytelen fogalom-elnevezés van; mivel pedig ezen nevek eredetét nem vagyunk képesek megfejtetni, a nyelvet logikátlansággal vádoljuk; ellenben a kabardban minden egyes dolog fogalma a dolog elnevezésében, a névben benne van; mivel pedig a kabard eredeti névszó csak egytagú lehet s legtöbbször a gyöknek látszó egytagú névszó is már determinálva van, ennél fogva a determinációnál úgy, mint az összetételnél az egyik determináns a másikat magyarázza és értelemben kiegészíti; pl. 'u-ps, ebből: 'u-psi = száj-víz, nyál; ne-ps, ebből: nne-psi = szem-víz, köny stb. Hasonlóképen érthetjük meg pl. a *szakál* (székely: szaka, bak-szaka) szó eredetét is, mely a kabardban ž'a-k'e = száj-haj, s ez teljesen megfelel a szakál, illetőleg szaka szónak. Ilyen az *arasz* (kab.: 'a-ri-sin = újra-singel, újra mér, araszol); *néz* (kab.: nne + z = szem + augm. képző); *bajusz*, illetőleg *bajc* (kab.: pe-ji-c = orr-szór-je, ba-j-c); *szór* (kab.: cī+r determinatív rag = a szór); *keztü* (kab.: 'a-t-le = újj-tevő, kéz-tevő, kez-tyő, vagy kez-te, mely kiejtés Veszprémmegyében általános); *talap, alap* (kab.: t-la+p'e = talaj+hely, alsó+hely, talp) stb. stb.

Sok szavunk mai alakjában már nem ismerhető fel az a logika, mely a kabardban mindenütt megvan és ki-mutatható; míg pl. a kabard *nate* szóban világosan látható a *ne-te* (= szem-tető) összetételéből a logika, addig a magyar *homlok* szóból a szem-tető értelmet sehogy sem

tudjuk kimagyarázni. Persze azt kell először mindig tekintetbe venni, hogy az illető szó ősmagyar szó-e vagy nem?

A felhozott néhány példa elég világossá teszi azt a tényt, hogy a két nyelv nem a szavak összecsengésében, hanem alapjában, logikájában egyezik meg.

Az alaktan tárgyalásánál legczélszerűbbnek tartjuk követni azt a megszokott, bár helyesen meg nem indokolt rendszert és sorrendet, melyet a különböző nyelvtanírók követnek; tesszük pedig ezt csupán a tradíció kedvéért. továbbá azért, hogy a formák emberei előtt is annál áttekinthetőbb legyen a két nyelv viszonya.

A kabardban ugyanazokat a beszédrészeket találjuk, a melyeket a magyar nyelvből ismerünk; egyedül csak *a névelő nincs meg*, legalább is nem olyan értelemben, mint nálunk, de hasonló rendeltetésben, miről a főnév tárgyalásánál bizonytságot fogunk szerezni. Lássuk hát először is a dolgok, a tárgyak nevét: a főnevet.

A főnév.

A kabardban minden főnév s általában véve minden névszó egytagú és csak azok az eredeti szavak, a melyek önhangzóval vagy pedig *n*-nel végződnek; a többi mind átvétel, vagy pedig összetétel. Egytagúak pl.: 'a = újj, cī = szőr, nne = szem stb.; többtagúak pl : cī-γu = ember, çik'ıyo = dölyfös stb. A főnevek neméről (genus) szó sem lehet, épúgy, mint a turáni nyelvek akármelyikében. A természetes nemet a kabard — úgy mint a magyar is — az élőlények nevéhez illesztett 'γu (kan, hím), illetőleg b-zī (bő-szül, nő, nőtény) szavakkal jelzi.

A kabard főnév minőségét tekintve kétféle: határozatlan és határozott; pl.: *cī* = szőr és *cī-r* = a szőr; *qat'* = gödör és *qat-i-r* = a gödör. Tehát a határozatlan alakot maga a változatlan tőszó képviseli, míg a határozott alakot az *r*-rel determinált tőszó mutatja. Ez a determinált alak az, a mi a magyarban a tulajdonképeni határozott *névelős főnév*.

Hogy a határozott névelő a mai értelemben az ősmagyar nyelvben sem volt meg, azt a legbiztosabban mutatják legrégebb nyelvemlékeink.

A határozott névelő mai szerepében csak újabb eredménye a nyelv fejlődésének; mert az „*a*” névelő tulajdonképen melléknév, az „*az*” névelő pedig eredetileg a mutató névmással volt egyenlő, tehát főnévi tulajdonsága volt, a mi onnan is látszik, hogy mindig csak ez van ragozva, pl.: *az-zal*, *az-onban*, *ab-ban* (*az-ban*) stb. Az „*a*” melléknévi voltát pedig mutatja az, hogy a főnevek előtt ép úgy nem ragoztatik, mint bármely tulajdonságnév, pl. azt *a* képet. Ennélfogva az „*a*” és „*az*” eredetileg nem ugyanazon beszédrész.

Az a mostani általános szabály, hogy az önhangzóval kezdődő főnevek elé „*az*”, a mássalhangzóval kezdődő főnevek elé „*a*” névelő járúl, nem régi eredetű és nem is áll, mert a főnevek előtt mutató névmás szerepében mindig az „*az*” állt, melyről a „*z*” betű csak idők folyamán kopott le; még a múlt század első felében is hiányjellel van mindenütt megjelölve a „*z*” helye; most már persze teljesen lekopott. Az *r* determinatív ragnak nálunk is nyoma van; mert a hány *r*-es végű szavunk van, az a kabardban még mind *r* nélkül található s hogy

ezt őseink is érezhették, kétségbevonhatlan bizonyosságai ennek a Kazar és Kabar elnevezés. Hogy esik tehát, hogy a Kazar és Kabar szó mellett Kaza-vár és Kabavár alakokkal is találkozunk? Ennek a magyarázata azon kabard nyelvtörvényben keresendő, mely szerint két szóból csak határozatlan alakjukban lehet összetélt alkotni; de mivel a Kazar és Kabar szavak már ragozva vannak, ezen determinált alakokhoz nem teheték az összetétel második részét s így lett a Kazar-vár és Kabar-vár helyett Kazavár és Kabavár.

Névragosás.

Ezen fejtegetéssel már rátértünk tulajdonképen a névragozásra is, sőt ennek egy kázusát, a determinatív kázust le is tárgyaltuk és láttuk, hogy az a magyarban a határozott névelős alanyesetnek felel meg.

A második eset az obliquus (közvetítő) eset, eredetileg általános locativus jelentéssel; ragja: *m* (mi, me). Az obliquus tulajdonképen a két szó közötti viszonyt közvetíti s jelentését az utána következő névrag, névutó, birtokmutató és ígeirányító határozza meg. Ez az a névrag a kabardban, mely lépten-nyomon előfordúl, valahányszor két szó viszonyba kerül egymással.

Az obliquus eset jelentései a következők:

1. Locativus, hol? kérdésre; pl.: *ciγur humem des-ç* = az ember a házban van.

2. Allativus, hová? kérdésre; e jelentését a *-χo*, *-χu*, *-χε* (-hoz, -hez bele) ígeirányítók mutatják, pl.: *psi-m χe-h'aç* = a vízbe hága.

3. Dativus, kinek?, minek? kérdésre; pl.: mī th'amīčk'e-m ç'aq'o ujet = e szegénynek adj kenyeret.

4. Ablativus, honnan? kérdésre, qa, qe, qī (ki-) qaxe, ji (ki-) és te (tetőről le) igeirányítós ígékkel; pl.: zī ç'ipe-m ji-kin = egy helyből kikelni.

5. Superlativus értelmű a de, di, te, re, ri (tető-re) igeirányítós ígék mellett; pl.: zīg-ī-m dek'aj-ri = a fára kelve.

6. Végre a birtokviszony (genitivus) kifejezésénél is ez a rag használtatik a je, ji birtokmutató előtt, pl.: ade-m ji qo = az atyának fia. Tulajdonnevek után az obliquus rag nem tétetik ki, pl.: Setanej ji qo = Setanej fia.

Ugyanezt az *m* obliquus ragot találjuk meg csaknem minden *m*-mel végződő eredeti főnevünkben; világosan mutatja ezt pl. a selyem szavunk, mely nem egyéb, mint a kabard šille (selyem) átvétele. Tehát a „selyem“, ebben az alakjában korántsem tőszó, mert már az „*m*“ obliquus raggal van ellátva. Hogy történhetett hát, hogy nem a kabard gyökszót, hanem ennek obliquus ragos alakját vettük át és tartottuk meg? Ennek egyszerű magyarázata az, hogy őseink ezt a szót s valamennyi *m*-es szavunkat mindig, csaknem minden ige után obliquus esetben hallották s természetes, hogy grammatikához nem értő ember ennek nem tudta magyarázatát adni, minek következtében átvette és megtartotta úgy, a hogyan hallotta.

Hogy azonban mégis érezték őseink az *m*-es szavak ragozott voltát, kitűnik ezeknek a szavaknak több esetéből; mert az újabb ragokat nem az obliquus ragú alakhoz, hanem az eredeti tőhöz hasonlították; nem mond-

ták tehát: selyem-et, selyem-ek stb., hanem: sely-met, sely-mek. A szótó tehát *ly-*, illetőleg *l*-be végződik; ezt mutatja a többi *m*-es szavunk is, mint: szerelem, hatalom, halom, álom stb. (szerel-m-e, hatal-m-at, hal-m-ok stb.).

A birtokviszony kifejezésére ugyanazokat a birtokmutató ragokat használja a kabard is, melyeket a magyar; nevezetesen: az egyes számban je, ji (e, i); a többes számban ja birtokmutatókat.

A birtokos és birtok helyzete ugyanaz, mint nálunk, t. i. elől jön a birtokos, utána a birtok; csak a birtokmutató je, ji, illetőleg ja helyzete más; míg ugyanis a magyarban a birtoknév után tapad, addig a kabardban előtte áll a birtoknévnek.

Lássunk néhány példát a birtokviszony különböző eseteinek a magyarral kapcsolatos kifejezésére. 1. Egy birtokos, egy birtok, pl.: ane-m ji-qo = az anya fia. 2. Egy birtokos, több birtok, pl.: ane-m ji-qo-χe = az anya fiai. 3. Több birtokos, egy birtok, pl.: ade-χe-m ja-paa = az atyák fővegje. 4. Több birtokos, több birtok, pl.: ade-χe-m ja-paa-χe = az atyák fővegjei.

A magyarban ki tudjuk fejezni a birtokos többségét a birtokhoz ragasztott „*k*“ többesítővel, úgy, hogy ha valamely névmin a birtokos, ezt nem is szükséges ki-tenni, pl.: . . . és bocsásd meg bűnei-k-et vagy bűnü-k-et. A kabard ez esetben mind a birtokoshoz, mind a birtokhoz hozzáteszi a többesítő -χe ragot.

Mint a fenti példákból láthatjuk, a kabard és magyar a többesítést ugyanazon raggal, illetőleg képzővel fejezi ki, csakhogy itt az eredeti gyenge χ (kh) kemény *k*-ba men át.

Mivel a kabardban birtokviszony nemcsak két névszó között lehetséges, hanem tulajdonképpen birtokviszony van az íge mint cselekvés-szó és cselekedete között is, ennél fogva a birtokviszony tárgyalására még az ígeragozásnál visszatérünk.

A harmadik eset a terminativus esete; ragja: *-k'e*, mely rag eredetileg önálló szó volt, jelentése: fark, vég, s megfelel a magyar *-ig* terminativus ragnak a meddig?, mi végre? kérdésre felelőleg; pl.: *hune-k'e* = a házig. A *k'e* ragos eset jelentését különben ép úgy az utána álló íge határozza meg, mint az obliquus ragos szóét, a mint azt előbb láttuk. E szerint jelenthet a *k'e* ragos esetet: 1. helyi és idői terminust, meddig? kérdésre; 2. causalitást, mi végre?, miért? kérdésre; 3. eszközt, mivel? kérdésre; 4. árt, értéket, mennyiért? kérdésre; 5. lehet mutativus értelmű a nevezést illető ígék mellett; pl.: *nex'i-ç'em Ha-bil-ke jeger-t* = a kisebbet Ábelnek nevezte; 6. végre lehet ablativus és elativus értelmű is a kimozdulás jeientő ígék mellett, pl.: *mīr te-k'e qek're* = ez honnan jön ki?

A negyedik eset a mutativo-essivus, vagy általános adverbialis eset; ragja: *-go*, *-o*: ugyanaz, a mi a magyarban gyengült alakban maradt fenn a következő általános adverbialis szavakban: *í-gy*, *ú-gy*, *gya-rá-nt* (már kétszeresen ragozva), *gya-nánt* vagy *gyo-lánt* (Dunántúl). Ez a ragozott „gyaránt“ egyébként a kabardban is megvan *go-re* alakban, ugyanazon értelemben, pl.: *maske-go-re* = szikra gyaránt, szikraként. Mint mutativo-essivus rag, pl. *sīt χ'aber-go zek'ore* = mi jár hírül? (Mi hír van?) Használtatik továbbá mint allativus rag a czél jelölésére, pl.:

Medine haḏret-go k'oḏāç = Medina szenthelyre költözék.

Az ötödik eset a tulajdonképeni locativus eset, merre?, hova? kérdésre; ragja: *-re, -ri*, tellesen egy a magyar *-ra, -re* locativus raggal, pl.: γ'ogu-rī-qo = útra kelő; zī-kom-re = egy időre. Ez a rag különben csaknem valamennyi turáni nyelvben föltalálható. Jelentése ennek is a mellette levő cselekvés-szó (ige) értelmétől függ; így lehet: 1. allativus, pl. γ'ogu-rī-qo = útrakaló; 2. terminativo-adverbialis, pl. naḡıbeo-re = nagyobbára, többnyire; 3. sociativus, pl. t'oç`-re zī-re = húszra egyre, huszonegy; 4. genitivus, pl. qo-rī-tlχu = fiúnak szülötte, fiúnak fia, unoka stb.

Ezen öt tényleges névrag mellett még 13 egyszerű és hét összetett névrag van; ez alkalommal csak azokat soroljuk el belőlük, a melyeknek a magyarban is hasonló megfelelői találhatók. Ilyenek a következők:

1. *a, e*, hova?, mire? kérdésre; pl.: tlequ-a p`c'e = lábra görbe. E rag teljesen megfelel a magyar *a, e, á, é*, hova? kérdésre felelő határozó ragoknak, pl.: al-á el-é, köz-é, föl-é, mög-é stb. Sőt a régi nyelvben ez a rag főnevekhez is járult, ezt mutatja a Szöged-é helyhatározó; az alföldi ember később már nem érezte ennek az alaknak határozói voltát és még egy raggal látta el s így lett belőle a Szöged-é be helyhatározó.

2. *b, be*, hol?, hova?, mikor? kérdésekre; megfelel a magyar *-ba, be-, -ban, -on, en* ragoknak; pl.: mī-že-be = ez éjben, éjjel. Tudjuk, hogy a népnyelv nálunk sem tesz különbséget a *-ba* és *-ban* ragok közt.

Egyiránt mondja azt, hogy : templomba vagyok, — mint azt, hogy : templomban megyek.

3. *de, di*, hova? kérdésre; megfelel a magyar *-da, -de* ragnak, mely csak egy pár szavunkban maradt fenn, pl.: i-de, o-da, a-mo-da.

4. *te*, szintén hová? kérdésre; tulajdonképen az előbbinek kemény mása, melyben az eredeti értelem (te-tő, te-te-je) még világosabban látható; pl.: ša-te = tej-tető, tej-föl; s-te = én tetőre, reám

5. *χo, χu*, ugyanaz mint a magyar *-hó, -hé, -ho* (irodalmi ny.: -hoz, -hez); pl.: ç-h'a-χo psatlen = magához beszélni.

6. *ne, ni*, helyhatározó rag „né-z-ve“ értelemben, mint névrág, de leginkább igeirányítóként szerepel. Nyomat találjuk e névragnak a magyarban is egy pár tájszólásban, pl.: papni megyek (paphoz megyek), bíróni sietek (bíróhoz sietek). Székelység.

7. *tle, tli*, hol? kérdésre; a magyarban *-tul, -tül*, pl.: k'e-tli = hátul. Magy.: fejtül, lábtul stb.

Ezzel befejeztük a főnevek ragozását. Láttuk, hogy a kabard egy-egy raggal mily sok határozói viszonyt képes kifejezni; láttuk, hogy egy-egy viszonynak a kifejezésére mily sok raggal rendelkezik. Ezek a ragok nálunk már jórészt kiszorultak a használatból; de hogy megvoltak, mutatja a kabard névrágok önálló jelentése. Azt pedig a magyar nyelvtanból is tudjuk, hogy a még most is használatban levő névrágjaink eredetileg önálló szavak voltak önálló jelentéssel; mert a régi nyelvben ép úgy, mint a kabardban egyes határozói viszonyok

kifejezése két önálló szónak egymás mellé tevéséből állott. Ezek a viszonyba tett szavak aztán idők folyamán nagy változáson mentek keresztül; egy részük megtartotta önálló jelentését, úgyannyira, hogy később önállóságában nem szolgált többé egy másik szó határozói viszonyának kifejezésére, szóval felhagyott másodrangú szerepével; más részük meg elvesztve önálló jelentését, pusztán csak határozói viszonyok kifejezésére szolgált eszközül. Ezek a mostani névragok.

Fölvethetné valaki még azt a kérdést, hogy hát a magyarban oly gyakran használatos tárgyestet (accusativus) nincs meg a kabardban? Erre azt felelhetjük egyenesen, hogy: nincs! — sőt feleletünket bátran meg is toldhatjuk azzal, hogy ez a casus a mai értelemben eredetileg a magyarban sem volt meg, úgy, hogy a tárgyestet *-t* ragja tulajdonképen egy általános obliquus rag volt, a mint ezt a következőkből látjuk: 1. Ezen szavakban: *éj-t-szaka*, *nyara-t-szaka* stb., genetivusként szerepel (éjnek szakában). 2. Ezen szavakban: *jobbkez-t*, *oldal-t*, *vízszin-t* stb., locativus gyanánt áll, mely locativus rag hol hol magában, hol kettőzve különösen a városnevekhez járult, pl.: *Kolozsvár-t*, *Pécse-tt*. 3. Ezen szavakban: *egyenes-t*, *vegyes-t*, mint adverbialis szerepel. 4. Végre ha tudjuk, hogy az ígék a ragozásban tulajdonképen csak mint cselekvésnevek jönnek tekintetbe, a mennyiben hozzájuk ugyanazok a ragok járúlnak, melyek a névszókhoz, ennélfelegva az ilyen kifejezésekben, mint: „én levelet írok“ — az átható íge vonzotta tárgyias kifejezés sem más, mintha ezt mondanám: „én a levél-nek írója (vagyok), vagyis a „levelet“ féle *-t* ragos alak nem

más, mint obliquus, szorosabban: genetivus. Erről különben az igeragozásnál!

A melléknév.

A kabard eredeti melléknevek szintén csak egyszerűtagúak és önhangzón végződnek, mint a főnevek, pl.: fī = víg, jó; be = bő, nagy; 'γo = sárga stb. A legtöbb kabard, különösen az összetett melléknév materialis értelmű; alapjelentése eredetileg oly főnév, melynek állandó tulajdonsága van, s ennek az állandó tulajdonságnak kifejezésére használtatik maga a főnév; pl.: χu = hő, fény, világosság; minthogy pedig a hő, fény stb. a fehér fogalmával van állandó kapcsolatban, azért a χu, mint tulajdonságnév, „fehér“ jelentéssel bír; vagy pl. néhány összetett melléknév: fa-γo = fény-sárga, vagyis a magyar fakó; 'a-f' = ajk-víg, vagyis oly tulajdonság, mely az ajaknak víg, jóleső, tehát édes; vagy χo-be = hő-bő, vagyis: forró stb.

Az eredeti és összetett mellékneveken kívül vannak képzett melléknevek is, mint a magyarban, melyeket állandó képzőikről ismerhetni meg. Ezekről alább, a névszóképzésnél fogunk szólni. Most lássuk még röviden a melléknév helyzetét és fokozását.

A kabard melléknévnek a főnévhez viszonyított helyzetét illetőleg megjegyezzük, hogy a kabard szereti az egyszerűtagú mellékneveket a főnév után csapni, a mi nem sajátja ugyan az ural-altáji nyelveknek, de tekintetbe kell vennünk, hogy itt primitív nyelvekről van szó; a primitív ember pedig először mindig magát a tárgyat

nézte és csak azután vizsgálta a minőséget, a melyet a melléknév fejezett ki; ennek következtében úgy vette a melléknevet, mint a főnévnek birtokát s mint ilyet a főnév után helyezte.

Ismerve a melléknevek materiális értelmét, e jelen-ség okát könnyen beláthatjuk.

Hogy a melléknév a magyar nyelvben is állhat, illetőleg állhatott a főnév után, azt eléggé bizonyítják a kicsinyítő képzők, melyek eleintén melléknévi jelentéssel bírtak, pl.: csi-kó (kab.: ši = ló, ko = qo, kicsinyítő képző, tehát: kis-ló); hasonlóképen a ma-csi-ka, bo-ci-ka stb. szavak.

Vízszint a kabardban is vannak esetek, mikor a melléknév a főnév elé jön; nevezetesen a nemzeti melléknév és a participium, mint jelző, mindig a jelzett főnév előtt áll, pl.: adıŷ'e-bze = adighe nyelv.

A mi pedig a melléknevek fokozását illeti, lehetetlen a naχ', neχ' (nagy) középfok képzőből, mely a melléknevek elé jön, a kabard és magyar nyelv logikájának azonosságát fel nem ismerni. A naχ' képzőnek ugyanaz a szerepe van a fokozásban, mint a magyar -b, -bb (bő) fokképzőnek; ugyanis e képzők a melléknévhez járulván, ennek alaptulajdonságát nagyobbítják, bővítik; ezt fejezi ki a naχ, illetőleg -bb (bő), pl.: naχ'-i-be = nagy bő, bővebb, nagyobb; neχ'-u'c = nagy okos, okosabb; a magyarban pl. fehér-e-bb = fehér-bő; jobb = jó-bő, ill. bő-jó stb.

A felsőfok kifejezése a kabardban háromféleképen történik:

1. *dide* (magy.: *dad*), *çe*, *ž'* (magy.: *ős*) nagyító képzők által;

2. *be-uo* (bőven), *kod-go* (hadával, nagyon) ígéhatározók előtétele által;

3. végül úgy, hogy a középfokú melléknév birtokviszonyba jön a kiemelendő tárgy vagy dolog nevével, pl.: *fiz-çe-m ja neχ-da-çe* = a nők szebbje, a legszebb nő.

A viszonyított felsőfoknak ez a kijejezése nálunk is elég gyakori, mint ezt az ilyen szólamok világosan mutatják: a *legények eleje* = a legelső legények; a *lányok színe-java* = a legszebb-legjobb lányok; a *gyümölcs szépe*, a *gyümölcs alja* = a legszebb, legrosszabb gyümölcs stb.

A névmások.

A kabardban hatféle névmás van; egyedül a vonatkozó névmás hiányzik, mint minden eredeti turáni nyelvben, a hol általános sajátság, hogy relatív mondat nem létezik, ennek következtében relatív névmásra sincs szükség. Lássuk most legelőször is a mutató névmásokat, melyek a logika és nyelvfejlődés bizonyossága szerint megelőzték a többi névmásokat.

1 Mutató névmások.

A mutató névmások épen úgy, mint a magyarban, lehetnek *a*) közelre, *b*) közésre és *c*) távolra mutatók.

A közelre mutató névmás gyöke *i*, *e*, vagy *mī*, *me*; a közésre mutató névmásé *o*, vagy *mo*; a távolra mutatóé *a*, *ʼa*, vagy *ma*. Mindezen alakoknak vagy *mī-r*,

mo-r, a-r, determinált másaiknak teljes megfelelőjét találjuk a magyar mutató névmások gyökeiben.

A kabard közelre mutató névmásnak teljesen megfelel a magyar: *e*, *e-me*, *i-me*, vagy determinálva: *e-z*, *e-me-z*, *i-me-z*. A középre mutató névmás gyöke benne van a magyar o-tt locativusi szóban. A távolra mutató névmás gyöke ugyanaz, mint a magyar: *a*, *a-ma* determinálva *a-z*, *a-ma-z* mutató névmásoké. Külömben e három gyököt feltalálhatjuk még a következő mutató értelmű szavakban: *ide*, *oda*, *amoda*; *itt*, *ott*, *amott*; *ilyen*, *olyan*, *amolyan*; *így*, *úgy*, *amúgy*, stb.

Megemlíthetjük még azt a rokon jelenséget, hogy a kabard távolra mutató *a*, *ma*, mint determinatív elem gyakran összeolvad a meghatározandó szóval, pl. *a-f'e*, *ma-f'e* = a fűtő, a tűz. Hasonló összeolvadás van a mi *a-gyar*, *a-csar* szónkban is (kab. *ze^r*, *za^r*, = fog, a fog, *a-gyar*.) Vagy pl. *a-l* (*alj*), kab. *la*, *le* = *le*, az *al-só*. Vagy pl. *ma-g*, régen *ma-gu*, a kabard nyelv útmutatása szerint = a *gyuh*, a *belső*rész.

2. Személyes névmások.

Olyan egyezőséget, a milyent a mutató névmásoknál láttunk, a személyes névmásoknál nem tapasztalunk; de a két nyelv rokon logikájára itt is ráismerhetünk.

A kabard a társas beszédben a maga udvariasságának ad kifejezést, a mikor az első, beszélő személyt így fejezi ki: *sse*, *sse-r*, a mi a magyar szerény szónak felel meg értelmileg; hisz mi is gyakran használjuk, mint beszélő személyek az ilyen kifejezéseket: *szerénységem*, *csékélységem* stb. Viszont a másokik személyt jelölő

uo, uo-r, a magyar úr, uraságod, megszólító szavaknak felel meg Hasonlóképen a többes szám első személyű *dde*, és második személyű *ffe*, ugyanerre a logikára vall, mert *dde* = tő, alól levő, alattvaló; *ffe* = fő, fej, fenséges.

Az egyes- és többes számú harmadik személyű személyes névmás tulajdonképen a *mī, mo, a*, illetőleg *mī-χe, mo-χe, a-χe* távolra mutató névmások singularis és pluralis alakja. A többes szám harmadik személyének a képzésére nézve a magyar is megegyezik a kabarddal, a mennyiben az egyes szám 3. személyű névmást egyszerűen a *-k* többesítő raggal látja el, tehát: *δ,—ók*; kab. *a,—aχe*. A személyes névmások mindazokat a ragokat fölvehetik, melyeket a főnevek fölvesznek. Mellőzve most minden egyéb ragot, csak egyre, a birtokragra leszünk figyelemmel.

3. Birtokos névmások

Ha a személyes névmásokhoz a *je, jī, ja*, birtokmutató ragokat hozzátesszük, megkapjuk a melléknévi birtokost, a mely tulajdonképen a többi turáni nyelv genitivusának felel meg. A birtokmutatók előtt a személyes névmásoknak rövidült alakjai állnak a nyelv egyszerűségére való törekvésénél fogva. Tehát: *s-ji* (se-ji); *u-j*; *je, jī*; *d-ji*; *f-ji*; *ja* = csekélységemnek valamije; uraságnak vlmije stb., pl.: *sji ane* = anyám, *dji ane-χe* = anyáink.

Ha pedig a személyes névmásokhoz a *j* ragot tesszük, mely lehet a birtokmutató *je, ja* rövidített alakja, de lehet a *je n, jī n* = ér, nyúlik, tartozik, — ígének kabardosan rövidített alakja is, megkapjuk a főnévi birto-

kos névmást. Tehát: sse-j, ue-j, je-j, dde-j, ffe-j, ja-j =
énhez tartozó, enyém; úrhoz tartozó, tied stb., pl.:
mī paar jej-ç = ez a főveg az övé.

4. Visszaható névmás.

A visszaható névmás (pr. reflexium) azonos a magyar *maga* visszaható névmással, a mennyiben a kabard *zi*, a mely a magyar *szi*, *szü* (belső rész) szónak a társa, logikai értelmét tekintve ugyanaz, mint a *mag-a*, melynek a gyöke: *-ma-g*, szintén annyi, mint belső rész.

A *maga*, ebben az alakban már birtokraggal van ellátva, tehát *mag-ja* helyett áll. Ennek következtében a visszaható névmás úgy a magyarban, mint a kabardban eredetileg valóságos főnév, a mit világosan mutat az, hogy mind a *mag(a)*, mind a *zi* fölveszi a birtokmutatót; csak hogy míg a magyar a birtokmutatót utána veti a névmásnak, addig a kabard a névmás elé csatolja azt, a mint a birtokragok természetének tárgyalásánál előbb már láttuk. Tehát: *je-zi* = *maga*; *ja-zi-ç* = *maguk*.

A személyes névmásokkal kapcsolatban azonban már ugyanazt a használatát látjuk a kabard *zi*-nek, mint a magyar visszamutató névmásnak, vagyis a személyes névmást, — nálunk a személyragokat megelőzi, pl.: *zi-zo* (pro *zi-so*) = *magam*, *zo-u* (*zi-u*) = *magad*, *ze-j* (*zi-je*) = *mag-a* stb. Látjuk tehát, hogy ezek az alakok teljesen a magyar birtokragos alakoknak felelnek meg s kézzelfogható példái annak, hogy miként állott elő a birtokragozás.

5. Kérdő névmások.

A kérdő névmások főnéviek és melléknéviék. A főnéviek vonatkozhatnak *a*) személyre, $\chi e-t = ki?$, $kit?$ és *b*) tárgyakra, $s\dot{i}-t = mi?$ Mind a kettő egy régi obliquus *t* ragot visel, mely a magyarba accusativussá vált.

A főnévi kérdő névmások teljesen úgy ragoztatnak, mint a főnevek s az *r* determinatív ragon kívül minden egyéb ragot fölvehetnek, akár egyszerű, akár birtokragozott alakjukban, pl.: $\chi et-jej-k'e = ki-é-vel$.

Miként a kabard kérdő névmáshoz nem járúlhat az *r* determinatív rag, úgy a magyarban sem, mert különben elvesztené kérdő voltát és vonatkozó névmás lenne belőle, pl. *ki?* és a *ki*. A melléknévi kérdő névmások vonatkozhatnak *a*) személyre vagy tárgyra, pl.: $det-\chi e-ne$ (pro *dene-\chi et*) = melyik? — *b*) tulajdonságra, pl.: $s\dot{i}t-\chi ode$ (mihez tartó) = milyen? — *c*) mennyiségre, pl.: $s\dot{i}t-\chi od-iz$ (milyen özőn) = mennyi? A magyar *me-*, *mi* kérdő elemnek a gyöke az adighe *me-patle* (mely méret?, mennyi?) összetételben található.

6. Határozatlan névmások.

Hátra vannak még a határozatlan névmások; mert vonatkozó névmás, mint már említettük is, a kabardban nincsen.

A határozatlan névmások, mint a magyarban, legnagyobbbrészt az előbbi névmásoknak összetételeiből keletkeznek, pl.: $a-p-\chi ode$ (= ahhoz tartó) = olyan; $den-ik'$ (= hol is) = bárhol; $det\chi ene z\dot{i} \dots i$ (= melyik egy \dots is) = bármelyik; $ja-z\dot{i}-r$ = egyik stb. stb. Ez a legutóbbi példa bizonyítja, hogy a magyar határozatlan

névmásoknak *-ik* végzete a jü-k összevonása; mert ja-zír = egy-jü-k.

A kérdő és határozatlan névmások az általánosító *ik'* (iki = is) kötőszóval és a tagadó ígével együtt adják a tagadó határozatlan névmásokat; ezeknek a képzése tehát egészen megegyezik a magyar tagadó határozatlan névmások képzésével, pl.: zī-k' = egy is † nem = egy sem, semmi; magy.: nem ki is = senki stb.

A számnév.

A számnevekről kevés mondani valónk van. A határozott mennyiséget kifejező számnevek ötfélék, u. m.: 1. alapszámok, 2. sorszámok, 3. osztó számok, 4. szorzó számok és 5. tört számok.

Mellőzve a számnevek keletkezésének etymológiáját, melyet a maga primitív alapjában leginkább megvilágítanak és kézzelfoghatóvá tesznek a turáni nyelvek, — lássuk röviden a mondatban, illetőleg egy más szóval viszonyított helyzetükben való szerepüket és tulajdonosságukat.

A számnevek, mint tudjuk, a magyarban inkább melléknévi alakok, legalább is mint alapszámnevek, mert ez esetben, hacsak főnevek nem helyettesítenek vagy értelmezőként nem állanak, semmiféle ragot nem vesznek magukhoz, pl. tiz embert látok. A kabard számnevek ellenben inkább főnévi alakok s a számlált főnév után tapadnak *ji* birtokmutatóval, vagyis a számnevek a számlált főnévvel mindig birtokviszonyban állanak. A birtokmutató és a számnév között pedig mindig össze-

vonás történik, pl.: maχu-j-γī = a nap hatja, hat nap; qu-j-t' (pro qo-ji-tu) = a fiú kettője, két fiú stb.

A két nyelv használata azonban a számnevekre nézve teljesen megegyezik abban, hogy a számlált főnév itt is, ott is egyes számban marad. A számnevek ezenkívül mint önálló főnevek, épen úgy ragozhatók, mint a valóságos főnevek.

A határozó szó.

A határozó szóknak ragos alakjairól jóformán már szóltunk is a főnév ragozásánál, a mennyiben a határozó szóknak a ragjai is azok, melyek a főnevekhez járúlnak; tehát: go, gore, m, k'e és re. Ezenkívül természetes, hogy vannak ragtalan határozó szók is, mint a magyarban, pl.: nobe (e-nap) = ma; pçedej = holnap stb.

Lássuk most kissé közelebről a névutókat, melyek szintén a határozó szókhoz tartoznak.

A kabard névutók tulajdonképpen főnevek, még pedig raggal ellátva vagy a nélkül. E névutók szintén vagy ragos vagy ragtalan főnevek után állanak, még pedig igen sokszor birtokviszonyban, mint a magyarban, pl.: 'ane-m ji ç'ay'ım = az asztal alatt; magy. pl. „A nagy búnak és bánatnak miatt-a”. (Sz. Molnár A.)

A magyarnál jóval nagyobb számú névutók közül itt csak azokat soroljuk fel, melyeknek alapja a magyar névutókban is feltalálható. A-pe-ke (orr-uk-ig) = előtt; ç'ay'ım (segg-en) alatt; ç'e = alatt; dej = tájt; f'e (fő) = felett; χet-go (hozzátartozóként) = együtt; χe-mit-go

(hozzá nem tart.) = nélkül; χ'urej-go (kör (gyanánt) = körül; ku-m (közön) = közt; pe (fő) = előtt, tla-pe (talap) = alatt; už', huž' (ucsu) = után stb.

Névutót nemcsak a főnevek, hanem az igenevek, sőt a személyragos igék is vehetnek föl s ez esetben a névutók jelentését az ige értelme adja meg; mert például a hol? kérdésre felelő névutók ép úgy szolgálhatnak a honnan? és hova? kérdésekre felelő határozók kifejezésére, mint viszont. Erre a magyarban is több esetet találunk, pl.: felül levő (adessivus), a város felül jövök (elativus) stb. Ugyanez áll a ragos határozó szavakra nézve is.

*

Az alaktan keretébe tartoznék még a kötőszók tárgyalása is; azonban, mivel a mondatok tárgyalásánál újból reá kell térnünk, ennélfogva részletesebb ismeretetésüket legjobbnak véljük a mondattani részben előadni.

Névszóképzés.

Most, miután a névszóknak egyenkénti tárgyalását befejeztük, szóljunk röviden egy néhány szót a névszóképzésről, illetőleg a szó-összetételről. Nem czélunk a szó-összetételnek minden egyes lehetőségét, sem a szóképzésnek minden egyes formáját bemutatni, mert hiszen az nem vág feladatunk körébe, hogy egy egész nyelvtant adjunk; mi csak a nyelvtan alapján próbáljuk itt is egy-két példában, a részletezés kizárásával feltüntetni a két nyelv alapjának megegyezését.

A szó-összetételnek két módja van a kabardban is, mint a magyarban; az egyik a mellérendelő összetétel,

a midőn az összetételnek elő- és utótagja vagy rokonértelmű, vagy ellenkező jelentésű egymással, pl.: di-γa (tűz-hő) = nap; 'a-ko-tla-k'o (újjon kelő, talpon kelő) = tenyeres-talpas, derék. Az összetétel másik módja az alárendelő összetétel, midőn az egyik tag meghatározza a másikat. A fődolgot rendesen az utótag fejezi ki, az előtag pedig ennek közelebbi meghatározására szolgál, pl.: γa-maγo (hő-nap) = nyár; c'i-γu (föld fia) = ember; 'u-ps (ajk-víz) = nyál. A kabardban különben az összes szóállománynak a legnagyobb része, lehetne mondani, ilyen összetétel; mert a kabard, mint primitív nyelv, mikor a fogalmaknak elnevezést ad, a tárgyaknak és dolgoknak azt a vonását veszi alapul, mely reá pszichológiailag a legszembetűnőbb és legerősebb benyomást tette, pl.: ž'a-ke = száj-haj, szakál; p-si = nagyon izgó, mozgó, a víz stb.

A mi a szóképzést illeti, tulajdonképen ez sem egyéb szó-összetételnél, mert a képzők eredetileg mind önálló szavak s hogy mégis külön választjuk a szó-összetételtől a szóképzést, annak az az oka, hogy ezek a képzők a folytonos használat folytán elvesztették eredeti jelentésüket s most már mint puszta képzők jönnek csak tekintetbe. E képzők közül ez alkalommal csak egyet-kettőt fogunk közölni minden névszónál külön-külön.

1 Főnévképzés

A főnévképzők, mint a magyarban, kétfélék: *a*) ígékhez járulók és *b*) névszókhöz járulók. A képzők az ígéknek nemcsak tövéhez járulhatnak s ez által képeztetnek

főnevek, pl.: γ'un-ge = tükör (nézni való), de magának az ígének személyes alakjai is használtak főnév gyanánt, pl.: ja-t (adják) = adomány; ja-çe (sze-d-ik, fogják) = a vadász stb. Ilyen a magyar: hozom, megadom, szánom-bánom, birok, gyűrök, félsz, mersz stb. személyragos ígéknek főnévi használata.

A névszókhoz járuló főnevek kétfélek, u. m.: 1. kicsinyítők v. nagyítók, 2. nem kicsinyítők. Mind a kettő lehet egyszerű vagy összetett. Lássunk egy pár kicsinyítő és nagyító képzőt a megfelelő magyar képzőkhöz: *bē, bī*, magy. bő, pl.: χo-a-be = hő-bő, forró; *ci, cu*, magy. ce, ci, c, pl. ke-c' = köz (magy. bo-ci); *çe*, magy. cse, csi, pl. ši-çe = csikó (magy. ma-csi, bo-csi); *ke, ku, k'*, magy. ka, ke, pl. de-ke = tőke (magy. irka, kicsike); *qo, qu, qe*, magy. ko (= kölyök, fi), pl. ata-qo = kakas (magy. szán-kó, Pal-kó) stb. stb.

Az összetett képzők ezen egyszerű képzők párosításából állanak elő, mint: *ci-ku*. magy. ci-ka, cike. Sokszor megesik, hogy egy szó 3—4 képzővel is el van látva, mire a magyarban is sok példát találunk, pl.: ki-csi-ke, kis-de-de-cs-ke stb.

A nem kicsinyítő képzők közt is találunk rokon társat a magyar képzőkhöz. Az *a, á* képző megfelel a magyar -a, -e képzőnek ilyen szavakban: huz-a, von-a, szül-e stb. A *d* (pro de = hely) megfelel a magyar -d, -ad helyképzőkhöz, pl. qabar-d (magy. Élesd, Várad). A *p'e* (= hely) megfelel a magyar -p képzőnek ilyen szavakban: tala-p, ülep. A *t-le* megfelel a magyar dal, del, tal, tel képzőnek, mely csaknem valamennyi turáni nyelvben benne van s általában valamire való dolgot

jelent, pl. psa-tl'e = beszélni való dolog, beszéd, magy. é-tel, i-tal stb.

2. Melléknévképzés.

Mellékneveket is lehet képezni 1. ígéből és 2. névszókból. Az ígéből képzettek közül a legközönségesebbek a melléknévi ígenevek (participia). A névszókból, nevezetesen főnevekből alkotott melléknevek gyakoribb képzői ezek: *cikku* (magy. cs-ka) cske; *çe* (magy. as, es, s), pl. tlë-ç = talpa-s; *dide* (magy. -dad); *ge, go, g* (magy. kül), pl. ne-gge = néző nélküli, szemtelen; *n-se* (magy. üres, -talan, -telen), pl. ne-pe-nse = orczátlan: *še, ž* (magy. as, es ös, s) augmentatív képző, pl.: *χοab-ž'* = hő-bős, igen heves, heves-es stb.

Az ige.

Szóljunk még az utolsó beszédrésről, az ígéről és pedig a névszóképzéssel egyfolytában először az ige-képzésről röviden, azután az igeragozásról részletesen.

Az ige-képzők kétfélék, u. m.: 1. ige-kehez járulók és 2. névszó-kehoz járulók.

Az ige-kehez járulók között megtaláljuk a magyar gyakorító, műveltető, mozzanatos és visszaható képzőket. Az ige-képzők legnagyobb része intensív képző lévén, természetes, hogy a legtöbb gyakorító értelmű, mint ezt a magyarban is tapasztalhatjuk. Lássuk most őket csoportonként.

a) *çe*, magy. -os, -es, -s (pl. fut-os); *den, din* (ten,

tin = tesz), magy. -ad, -ed, -d, pl. li-din = gyul-ad; *de-j-in*, *dī-j-in*, magy. -dal, -del, pl. qo-dī-jn = húz-dal; *de-ž in*, *dī-ž-in*, *te-ž-in*, *tī-ž-in*, magy. -doz, -döz, -dos, -dös, pl. tla-dežin = szaladoz; *ten*, *tīn* (den, din), magy. -od, -ed, -öd, -d, pl. tle-tin = szala-d, ç-tin = sze-d, ve-d (vesz); *tlen*, magy. -dal, -del, pl. qej-χ'u-tlen = győze-del-meskedik; *z*, *z'*, magy. -os, -es, -s, pl. t'epi-ž-in = tépdés.

b) Műveltető képzők: *γ'a-n*, *h'a-n* (hagy), magy. -tat, -ít, pl. γ'a-χoa-ben = hagy hevülni, hevít; γ'a-tlayun = hagy látni, láttat. Ez az ígeképző, mint láthatjuk, az ígék elé járul s akármelyik ígéből alkothatunk vele transitív ígét. *jī-n* (nyúlik), magy. -j, illetőleg -jt, pl. χo-ji-n = ha-jt; ç'e-jin = sejt; *ten*, *tī-n*, magy. t-, -d, pl. uan-ten = fon-dor.

c) Mozzanatos képzők: *'a-n* (csinál), magy. -an, ugyancsak „csinál” értelemben, pl. hu-'an = vág, magy. dobb-an (dobbanást csinál); *χen*, *χī-n* (hajlik), magy. -ant, -ent, -int, pl. jezi-χī-n = lezuhant. Ez a képző különben mint gyakorító képző is szerepel.

d) Visszaható képzők: *h'en*, *h'in* (vesz), magy. -han, -hen (zu-han), pl. qa-ži-h'en = kiszaladgál; *k'in*, *k'in* (kel), magy. -og, -eg, -g, pl. fere-k'in = pe-regni, for-ogni.

A névszókhoz járuló ígeképzők közül megemlítjük a következőket: *'a-n* (csinál), magy. -z, pl. hu-'an = seb-ez; *çen*, *çin* (csinál), magy. -ít, pl. χurej-ç'in = kört csinál, körít; *χun* (gyün), magy. -hod, -hed, pl. z'ī-χun = vénhedik; *lan*, *len* (művel), magy. -le, -al, -el, -l, pl. c'a-len, = czirmol; *re*, *re-jin* intenzív képzők, megfelel-

nek a magyar -kod, -ked, -ul, -oz képzőknek, pl. pt-li-r-in = örködik, χu-re-jin = gurul; z (ž, ž') magy. -z, pl. gere-z-in = köröz stb.

Van még ezeken kívül néhány ígeképző, de ezeknek jó része a tárgyaltaknak összetétele, vagy synonymája, ezért azokat e helyen nem említjük föl. Térjünk most már rá ezek után az ígeknek részletes tárgyalására.

Az ígeragozás.

Minden régibb turáni nyelv természete azt mutatja, hogy az íge nem más, mint cselekvés-szó s mint ilyen, csaknem úgy ragozható, miként a főnév; az íge alapszava csak úgy fölveszi a névragokat és birtokragokat, mint a főnév. Ezt mutatják a magyar „menet, menve menni“ alakok is, melyek az ígének ép oly névragos alakjai, mint pl. az „oldalt, estve, papni (paphoz)“ névszóknak ugyanazon ragokkal ellátott alakjai; — ezt mutatja az a tény is, hogy a névragok nemcsak az ígétőhöz, hanem a már személyragos ígéhez is hozzájárulhatnak, pl.: hozom-ra játszik, jött-é-ben beszólt hozzám; — ezt mutatja a személyragos ígének névszói szerepe, pl.: erőt vett rajtam a félsz; nincs benned mersz; talá-lom próba; tárgyaltuk rész stb.; — ezt mutatja az is, hogy a magyar tárgyias ígeragozásra csaknem ugyanazok a ragok használtak, mint a birtokviszony kifejezésére.

Mindezekből kifolyólag bátran állíthatjuk, hogy az ősmagyar íge is, mint cselekvés-szó jött számba és mint ilyen ragoztatott.

A kabard ígető eredetileg mind önhangzón végző-

dött, de a rövidségre és egytagúságra törekvő nyelv az ige végönhangzóját elejtette s innen van aztán az, hogy most csaknem minden ige mássalhangzón végződik, pl.: χun (pro χun-e = jóni). Minden kabard ige jelentésénél fogva cselekvő; ragozás által egyaránt válhatik transitív és intransitív értelművé, mire a magyarban is sok példát találunk, pl.: él — életét éli; jár — járom az erdőt; fúj — fújja stb.

Ugyanezt lehet tapasztalni a többi turáni nyelvekben is, hogy az intransitív ige töve épen olyan alakú, mint a transitív s a kettőt csak a tárgyas ragozás által lehet megkülönböztetni. Az intransitív és transitív ige-eknek a kabardban kétféle ragozásuk lehetséges, u. m.: állító és tagadó ragozás.

A tagadó igeragozás nálunk már kiveszett; de hogy valamikor itt is létezett, mutatja a maradványa, pl.: étlen (evetlen) mentem el = én nem éve Vigyázatlan lépett félre = nem vigyázott és

Erre különben alább rátérünk; lássuk most először is az állító igeragozás formáit.

1. Intransitív (alanyi) ragozás

Említettük, hogy a kabard ige tulajdonképpen cselekvés-szó s mint ilyen, a ragozásban külön személyragokat nem vesz fel. A számot és személyt mindig az ige elé tett személyes névmás mutatja, mely az igével a legtöbbször egy szóvá olvad. Az időt és módot az időképzők tüntetik fel, melyek az ígétőhöz járulva az egész ragozáson keresztül változatlanul maradnak.

Ennek a végtelen egyszerű és primitív igeragozási formának egynehány régi, népies szólásmódban nálunk is nyomát találjuk, pl. én a mondó (vagyok), te a mondó (voltál), ő a mondó (lesz) stb., miből világosan láthatjuk a turáni nyelvek logikáját. Lássuk most az egyes módokat és időket a *tîn* (= adni) ígéből.

1. *Imperativus*; maga az ígető, tehát: *tî* = adj, *tî-t* = adjatok. Hogy a mai magyar nyelvben nem az imperativus 2. személye az ígető, onnan van, hogy az *ad-j*, *vár-j* alakok az *ad-ih*, *vár-ih* alakokból lettek, ezek pedig a kabard nyelv szerint összetételek s jelentésük: *ad(-va)* végy, *vár(-va)* végy.

2. *Infinitivus*; *tî-n*, eredetileg *tî-ne*, egészen megfelel az *ad-ni* alaknak.

3. *Indicativus*; ennek kilencz ideje van:

a) első jelen: *so-t* = én adó (adok), *uo-t* (adsz), *ma-t* (ő adó), *do-t* (mi adók), *fo-t* (ti adók), *ma-t* (ők adók, adnak);

b) második jelen, a szemünk előtt végbemenő cselekvés kifejezésére: *s-tîr* (most adok) stb.

c) tapasztalati múlt (önhangzós múlt), ugyanazon képzővel, mint a magyarban, megtoldva még a ζ mondományi mutatóval: *s-t-â-ç* adék (adál, ad-a). — (Ez a ζ mondományi mutató, mely úgy az ígékhez, mint névszói mondományokhoz hozzájárul s ezen mutató szerepen kívül egyéb jelentősége nincs. A jelen időben csak bizonyos számú ígékhez szokott járúlni (ζ -es ígék) s ezen előtt a személyes névmásoknak mindig a rövidebb alakjai állanak, tehát: 1. szem.: *s*, *z*; 2. szem.: *u*, *p*, *b*; 3. szem. — 1. sz. *d*, *t*; 2. szem. *f*, *v*; 3. —)

d) mesélő múlt, ugyanazon képzővel, mint a magyarban: s-tī-t = ad-t-am;

e) végzetlen múlt, a második jelenből alkotva -t képzővel: s-tī-r-t = most adok vala (ez az idő a magyarban nincs meg);

f) első végzett múlt, a tapasztalati és mesélő múlt összetétele: s-t-â-t = adok vala;

g) második végzett múlt, nálunk nincs meg: s-tī-γ'a = adást hagytam, már adtam;

h) első jövő, az infinitivusból alkotva az ç mond mutatóval: s-tīn-ç = adandok;

i) második jövő, az infinitivusból go (pro ογο) képzővel, megfelel a magyar „fog“-os jövőnek, pl.: s-tīn-go = adni fogok.

4. *Felszólító mód*; második személyei azonosak az imperativus második személyeivel; az egyes szám első személy úgy keletkezik, hogy az első személyű névmás (sse) az infinitivus elé jön: sse-tīn = adjak. A többes első személy pedig „dī-v-γα“ (minket ti hagyjatok) szónak az ígető elé való tétele által jön létre: dī-v-γα-t = adjunk. A harmadik személyek ugyanazok, mint a jelentő mód (indicativus) jelen idejének harmadik személyei

5. *Feltételes mód* (conditionális); képzője: -me, a mi nem egyéb locativusi ragnál s megfelel a magyar -t locativusi ragnak pl. ilyen szerkezetben: men-et beszólok hozzád = ha megyek, beszólok hozzád; tehát feltételes értelmű. Használatosak a következő idők:

a) jelen idő: s-tī-me = ha adok (adnék);

b) önhangzós múlt: s-t-â-me = ha adék;

c) t-s múlt: s-tī-te-me = ha adtam;

- d) végzett múlt: s-t-â-te-me = adtam volna;
 e) jövő idő: s-tin-go-me = ha adni fogok.
6. *Óhajtó mód* (optativus); képzője: *çere*, a mi értelmileg teljesen megfelel a magyar szere-t ígének, melylyel az óhajtást igen gyakran szoktuk kifejezni.
- a) A jelen és jövő alak egyforma: s-t-â-çere = adni szeretnék;
 b) múlt idő: s-t-â-çeret = adni szerettem volna.
7. *Következési mód* (consecutivus); ez az infinitivushoz tett -t képző által keletkezik, tehát: s-tin-t = adnék stb.
8. *Megengedő mód* (concessivus); ez a feltétes módból keletkezik, még pedig olyformán, hogy a feltétes alakhoz egy általánosító kötőszó, az *i* (is) járul, tehát:
- a) jelen idő: s-ti-m-i = ha adok is, noha adok;
 b) önhangzós múlt: s-t-â-m-i = noha adék;
 c) *t*-s múlt: s-ti-te-m-i = noha adtam;
 d) végzett múlt: s-t-â-te-m-i = noha adtam volt;
 e) jövő idő: s-tin-go-m-i = noha adni fogok.

*

Az ígeragozásnak ezen rövid áttekintése után lássuk még az ígemellékneveket (participia) és az Igeállapotjegyzőket (gerundia).

Participia (részesülők). A kabard participium az ígék természeténél fogva alakjára nézve cselekvő, de értelmileg szenvedő és úgy keletkezik, hogy az ígető elé a *zī* (maga) névmás járul, tehát: zī-k'o = maga kel, kelő; zī-k'o-a és zī-k'o-ya = maga kele, kelt; zī-k'on-go = kelendő.

Ezek az alakok főnevek elé helyezve jelzőként szerepelnek. Azonban nemcsak kizárólag ezek a participiumi

alakok állhatnak részesülőkül, hanem az igék személyes alakjai is, épen úgy, mint a régi magyar nyelvben s ma is élő néhány népies kifejezésünkben, pl. kab. s-k'o-a ç'iper = az én menék hely. Vagy néhány példa a magyarból: Az én sütöttem kenyér. A te csináltad munka. Az ő főzte étel. Ez a mi lakjuk földrész. A most tárgyaltuk eset stb. stb.

Gerundia. A kabard személyes vagy személytelen ígealak névszói ragokkal (*me, mi, m, go, o, re, ri*) ellátva ép úgy szerepelhet állapotjegyzőül, mint a participium részesülőkül, pl.: sse ustlay'u-me kodo si-gufenç — én téged látva (látón) örvideni fogok; usxe-gore qumi-k'oh'a-çere? = te éve kísétálni nem szeretnél-e? (Ha ettél) stb.

2. Transitív (tárgyas) ragozás

A kabard tárgyas ígeragozás alapjában és lényegében megegyezik a magyarral, a mint ezt a tanít-ja, ad-ja, egyes harmadik személyű alakok még világosan mutatják. Tudva már most, hogy a kabard nyelvben nincs meg az ârya értelemben vett accusatívus, tudva azt, hogy a magyar-*t* ragos eset (accusat.) tulajdonképen egy általános obliquus eset, megfelelvén a kabard -me, -mi ragos obliquusnak, tudva azt, hogy a kabard ige tulajdonképen mint cselekvés-szó, tehát mint névszó, szerepel, ismerve továbbá az ilyen magyar szólásokat: a'mondó vagyok . . . stb. melyek a kabard tárgyas ragozásnak határozott másai, — kimondhatjuk, hogy a kabard nyelvnek és néhány fennmaradt régi szólamunknak

az útmutatása szerint a tárgyias ígeragozás nem leheteti egyéb s a kabardban ma sem egyéb, mint egy birtokviszony, melyben a birtokos az a szó, melyre a cselekvés irányul, ellátva „m“ obliquus, vagy „r“ determinatív raggal; a birtok pedig maga a cselekvész-szó birtokmutatóval ellátva.

Ha a cselekvés tárgya egy, akkor a cselekvés-szóhoz *je* birtokrag járul, ha pedig több a cselekvés tárgya, akkor a cselekvés-szó *ja* birtokragot kap; pl. χ igebz-ir g'ane-m je-d = a lány a gúnyának tűző-je (a lány gúnyát varr); χ igebz-i- χ e-r g'anem ja-d = a lányok gúnyát varrnak.

A tárgyias ragozást mutató *je*, *ji*, *ja*, az ígekötők-sokszor annyira összeolvad, hogy csak a *j*, vagy *e*, *i*, sejtetik valóságát, pl. p-e- γ a-ne = p \ddot{i} -je- γ a-ne = meggyújtója. Ez az összeolvadás nálunk is gyakori, pl. r-á üt-i, pro rá-ja üt-je, mert: ad-ja és nem: ad-i.

A tárgyias ragozás második személyére nézve is ugyanaz a kabard nyelv logikája, mint a magyaré, pl. u-zo-tlay'u = téged én látó (lát-la-k); a különbség csak a névmások és az ige elhelyezésében van. Ugyanis, míg a magyarban az ige megelőzi a második személyű tárgyra és első személyű alanyra mutató *-la* (l), illetőleg *-k* ragokat, addig a kabard a névmások után veti az ígét (fi-zo-tlay'u = látlak titekek; fi-do-tlay'u = látunk titeket), mintha inkább a cselekvés tárgyára, mint magára a cselekvésre fektetné a fősúlyt. Ez áll a harmadik személyű névmási tárgyra is, pl. ar-s-je-tlay'u = annak én látója (azt látom).

Ugyanílyen a constructio akkor is, hogyha az alany

második személy, a tárgy pedig első személy, pl. sse fi-qī-z-e (pro fi-qī-sī-je) mi-tleu = engem ti ne kérjete.

Ha az alany első vagy második személy, a tárgy pedig harmadik személyű főnév, (nem névmás) akkor az ige úgy ragoztatik, mintha tárgytalan volna, pl. uo hune-r uo-ç' = te a házat csinálod. Ez esetben a tárgyas ragozásra a cselekvés tárgyának determinált alakjáról lehet ráismerni, mint a magyarban is, pl. te házat csinálsz (alanyi r.); te a házat csinálod (tárgyas r.) Végre, ha a cselekvés alanya is, tárgya is egy és ugyanazon személyű, akkor a *sī* (maga, -t,) visszaható névmást a személyes igealak elé tesszük és megkapjuk a visszaható igeragozást; pl. zī zo th'aç' = magamat mosom.

A magyar a visszaható ragozást -kod, -ked, -köd, visszaható igeképzővel is ki tudja fejezni; erre a kabard nem képes.

A tárgyas igeragozás keretében kell megemlékeznünk a szenvedő értelmű igeragozásról, mert az árya értelemben vett szenvedő ige és szenvedő igeragozás a kabardban épen úgy nincs meg, mint nem volt meg a régi magyar nyelvben; mert a most lábrakapott -tat(ik); (tet(ik) képzős szenvedő igealakok egyenesen a nyugoti, indogormán nyelvek befolyására állottak elő nyelvünkben.

Meg volt igenis mind a két nyelvben s most is meg van az ígének szenvedő értelme, csak hogy ez nem külön ragozással, hanem az ige többes számú harmadik személyével fejeztetik ki, pl. s- a-tlay'u (pro so-ja-tlay'u) = engem látnak (én az ő látó-juk). Mint láthatjuk tehát, a szenvedő értelmű ragozás tulajdonképpen nem egyéb, mint egy olyan birtokos szerkezet, a melyet a tárgyas ragozásnál bemutattunk.

Tagadó ragozás.

Emlékezzünk még egy pár szóval a tagadó ige-
ragozásról is. Említettük már, hogy ez a magyarból ma
már kiveszett, úgy hogy csak a maradványa van meg.

A magyar a tagadást külön tagodó szavakkal fejezi
ki, melyek nemcsak az ígére vonatkozhatnak, hanem a
mondat bármely szavára, a mit a tagadással különösen
kiakarunk emelni. A kabard ellenben a tagadást a mon-
datban mindig tagadó ígeragozással fejezi ki, és pedig
oly módon, hogy *mī* illetőleg *qēm* tagadó szókat csatol
az ígéhez, melyek vele össze is olvadnak.

A „*mī*“ az infinitivus, imperativus, conditionalis,
participium és gerundium előtt áll és mindig közvetlen
az ige elé jön, mint a magyarban a *nem* és *ne* tagadó
szócskák, pl. *mī-tīn* = nem adni; *mī-t* = ne adj! *s-mī-
tī-me* = ha nem adnék; *zī-mī-t* = nem adó stb.

A „*qēm*“ (= *ki-nn*, *kü-nn*, *kül-*, *nél-küi*) különösen
az indicativusban és consecutivusban használtatik és
mindig az ige után áll, mint egy függelékes szócska, pl.
s-tīr-qēm = nem adok; *s-tī-â-qēm* = nem adék; *s-tīn-
te-qēm* = nem adnék. stb.

*

Ezzel befejezve az alaktant áttérhetünk a gramma-
tika harmadik részére, a mondottanra, hol még néhány
elmaradt alaktani kérdéssel is találkozunk melynek tár-
gyalását a mondottan körébe véltük legcélszerűbbnek
helyezni.

— — —

III. RÉSZ.

Mondattan

A mondattan tárgyalásánál is azt a módszert fogjuk alkalmazni, melyet az alaktaeban követtünk; nevezetesen először a mondatrészekkel foglalkozunk, azután a mondatokkal, végre pár szóval megemlékezünk a szórendről is.

Tudjuk már az előbbiekből, hogy a kabardban nincsen meg az ârya értelemben vett tárgyeset, ennek következtében a mondatrészek közül hiányzik a tárgy is; úgy hogy a kabardban csak öt mondatrészt lehet megkülönböztetni. Lássuk most ezeket egyenként.

Âs alany.

Az alany a kabardban is rendszeren névszó szokott lenni, pl. c'ïxu-r qa-k'ó = az ember jön.

De lehet a mondat alanya főnévül használt igenév, sőt személyragos ige is, mint a magyarban; pl. igenév e mondatban: Ne-m ç'etir ne-m γodeç = a szem alatt levő a szemhez hasonló, pl. ige e mondatban: detylene zî th'amick'em-i u-de 'apîqun-îr borš-ç = bármelyik szegénynek kezet nyújtanod (segítened) kötelesség.

Mint e példából láthatjuk, az igei alany is fölveszi a névszói alanyhoz járulni szokott *r* determinatív ragot,

mely az alanyt határozottá teszi. Határozatlan alany melől mtndig hiányzik a determinatív rag, pl. zī c'ixu mak'o = egy ember megy. A személyes névmást, mint alanyt, a kabard mindig kiteszi az állítmány mellett; a magyarban csak akkor tesszük ki, ha különösen ki akarjuk emelni, pl. Te vagy a nap, én az éjjel. (Petőfi.)

As állítmány.

A kabard mondat állítmánya rendszeren ige; mive azonban az állítmány nem kizárólag cselekvést fejez ki, ennél fogva lehet az bármely névszó is, különösen pedig főnév és névmás.

Tudjuk azt, hogy ha a magyarban névmás szerepel állítmány gyanánt, akkor mellette áll mindig a »van« segédigének megfelelő idejű alakja, pl. az az ember *én* voltam. Ha pedig más névszó az állítmány, akkor, ha nem tesszük is ki a segédigét, de legalább odaértjük. A kabardban ez a kötőige nincsen meg; de mégis van egy hasonló szerepű szócska, a mondomány-mutató „*ç*“ rag, mely hogy nem az árya kötőigéjének megfelelő ige, vagy ígemaradvány, mutatja az a körülmény, hogy ez nem csak a névszói, hanem az igei állítmányhoz is egyiránt hozzájárul, pl. γ'unek' u-r qak'o-a-ç = a szomszéd eljöve. Tehát pusztán mondomány-mutató szerepet visz.

A múlt időben a fő- és melléknévi mondományhoz minden személyben -t járul, miként az igei mondományhoz is, pl. tli-m ji c'er Adem-t = a férfi neve Ádám volt. Összelehet ezzel vetni az ilyen múlt képzős név-

szóinkat, mint pl. : legény-te, leány-ta, ifjon-ta stb. (t. i. mikor legény volt, mikor leány volt . . . stb.)

A jövő időben a 'χun (gyün, jön) rendes ige szolgál kötőígeként, pl. ši si-bχo-χun-ç = én lovad leszek.

A többi módban ugyanazon ragokat és névutókat kapja a névszói állítmány, mint az ige: tehát a feltétes és megengedő módban *me*, *mi*, ragot, a következési módban a -t ragot. A parancsoló módban a „ç“-es çit in ige szerepel, pl. u-ç'ale-me, ç'ale χode çit = ha gyermek vagy, gyermek légy! Igazolva látjuk e példák-ból azt az előbbi állításunkat, hogy a kabard ige tulajdonképpen cselekvés-szó, mert egyaránt felveszi azokat a ragokat, melyek névszókhoz járulnak s viszont a névszó, mint mondomány, egyaránt felveszi azokat a ragokat, melyek az igékhez járulnak. Ha több névszóiállítmány van egy mondatban, mindegyik megkapja a mondománymutatót.

Lássuk most az alany és állítmány egymáshoz való viszonyát.

1. Az igei állítmány az alanyval személyben és számban megegyezik, pl. c'ïχur mak'o = az ember megy c'ïχu-χe-r mak'o v. ma-k'o-χe = az emberek mennek. 2. A névszói állítmány csak a jelen idő harmadik személyében egyezik meg az alanyval, különben pedig változatlanul marad, pl. mi-r ar-ç = ez az; mi-χe-r aχer-ç = ezek azok. Ellenben: sse si-f'ï-ç = én jó vagyok; dde di-f'ï-ç = mi jók vagyunk. Ebben határozottan eltér a magyar és a kabard nyelvhasználat. 3. Ha az alanyok különböző személyűek, az igei állítmány, mint a magyarban, mindig az előbbvaló személylyel egyezik; pl. or-i der-i di-k'o-a-ç = te is, mi is elmenénk.

A kiegészítő.

A létezését jelentő igék mellett, milyenek az 'a-n (áll, van), çī-tin (tartózkodik), te-tin, de-tin (rajta van) igék és a mondoványmutató ç, rendszeren két látszólagos alány van, melyek közül az egyik a valódi alany, a másik pedig a fenti igék kiegészítésére szolgál; az ilyen alanyesetet kiegészítőnek nevezzük; pl. sse sī-bej-ç = én gazdag vagyok; mor th'amīčk'e-ç = az ott szegény (van); sse mīde a-çe-ç = én ide valóka (vagyok); Nalšik' mīve hune kodiçe det-qēm = Nalcsikon kőház nincs sokacska. stb. Ezek az igék tehát oly szerepet visznek a mondatban, mint nálunk a „vagyok, leszek maradok“ létezését jelentő igék.

A jelző.

A jelző, mint az alannak leggyakoribb bővülete, háromféle lehet, u. m. 1. tulajdonság jelző, 2. mennyiség jelző és 3. birtokos jelző, vagyis az ârya genitivus.

Tulajdonság jelző rendszeren melléknév szokott lenni, de lehet más névszó is, lehet ígemelléknév (participium), sőt lehet egy egész mondat is jelző, a mennyiben a kabardban relatív mondat nincs, így az ârya mellékmondat az ígemelléknevek segítségével az alany meghatározójává, jelzőjévé válik. A melléknév, mint jelző, mindig a jelzett szó után áll s annak mintegy birtokát képezi, pl. tli-ž' = férfi ős (öreg férfi.)

Itt eltérés van a magyar és kabard nyelvhasználat között, de azért nem olyan éles az eltérés, mint első

tekintetre gondoljuk; mert van eset rá, hogy a magyar is a jelzett szó után veti a jelzőt, mint ezt a kicsinyítő képzőknél láttuk, viszont a kabardban is van eset, a mikor a tulajdonság jelző megelőzi a jelzett szót. Így az ígemelléknév, a nemzetségnév, az anyagnév, az idő- és helymelléknév, mint jelzők mindig a jelzett szó előtt állanak, pl. zi-mel pseu zek'e zışχ ble = egy egész birkát egyszerre megevő kígyó; francuz-ï-bze = francia nyelv; 'γuç' qalem = vas penna; noberej mayχo-m = a mai napon. stb. Mikor egy egész mondat a jelző, az is a jelzett szó előtt áll, pl. dde di-mi-ç'e, di-mi-tlay'u 'ag-i tetç dunej-m = mi nem sejtjük, mi nem látjuk létező is van a világon.

A számjelzők épen olyan tulajdonsággal bírnak, mint a magyarban; nevezetesen a jelzett szó előtt állnak és nem használunk utánuk többes számot, pl. sīt χodiz sih'at χ'uago p-ç'ere = hány óra (voltát tudod)?

A birtokos jelző a jelzett mondatrésznek birtokosát fejezvé ki, a magyarban, mint tudjuk, birrtokos esetben (genitivus) jön *-nak*, *-nek* raggal, vagy anélkül, ez után jön a birtok a megfelelő személyű birtokraggal. A kabard épen ilyen módon fejezi ki a birtokviszonyt; elől jön a birtokos *-m* obliquus raggal s utána a birtok *je*, *ji*, (e, i), illetőleg *ja* (a) birtokmutatóval. A birtokmutató helyzetét már ismerjük, hisz részletesebben szólottunk már róla a főnevek ragozásnál; pl. ši-m ji-tlaqo-r = a lónak a láb-a. Gyakran találunk arra is esetet, hogy a birtok mellől hiányzik a birtokos, pl. j-ane je-ptl-i ji-pχu qaše = nézd meg az anyját s vedd el a lányát. Népies szó-lásokban ez a magyarban is sokszor előfordul.

Van még a jelzőnek egy faja, a melyről itt szólni akarunk s ez az értelmező (appositio). Az értelmező a kabardban is főnév vagy melléknév szokott lenni s rá-nézve itt is ugyanazon szabályok állanak, melyek a magyarban; tehát 1. az értelmező akár főnév, akár melléknév, mindig az értelmezett szó után áll; 2. az értelmező ugyanazokat a ragokat veszi fel, melyeket az értelmezett szó; 3. az értelmező számban is megegyezik az értelmezett szóval. Pl. Mi, dunej psou-r = ez, az egész világ. A ç'aler Muse pejγ'imbar-ir-t = az a gyermek Mózes, a próféta volt.

A határozó.

A határozó az állítmánynak a bővítménye s mint ilyen az állítmánytól függ úgy annyira, hogy az értelmét legtöbbször a cselekvés-szóból, vagy annak irányítójából tudhatjuk meg. A kabardban a következő határozókra találtunk példákat:

1. *Helyhatározó*: hol? kérdésre -m obliquus raggal, pl. dunej-m tet-ç = a világon van, hová? kérdésre -m, -k'e, -χode és -re ragokkal, pl. nem ç'eti-r nem χode-ç = a szem alatt levő, a szemhez hasonló. Psi-m χe-h'aç = a vízbe hága. Zi-γim dek'ojri = a fára kelve. Honnan? kérdésre -k'e raggal, pl. modek'e zi th'ekumek'ih qe-χež'âç = amonnan egy nyúl szalada ki.

2. *Képeshelyhatározó*: gu-m χetlir ž'em qej'o = a szívben levőt a száj kimondja.

a) Eredethatározó miből? kérdésre, pl. gegu-m pago qoik' = tréfából orratlanság lesz.

b) Eredményhatározó, -k'e raggal, pl. h'a-ç'ec zi-mi-'ar uorqk'e ja-tliteqem = a kinek nincs vendég-szobája, azt úrnak nem tartják.

c) Részeshatározó, kinek? kérdésre -m obliquus raggal az adni, ajándékozni, hagyni, mondani s hasonló jelentésű igék mellett, pl. mi th'amıçk'em ç'ao ujet = adj e szegénynek kenyeret.

d) Hasonlítóhatározó, -re, -ri raggal, pl. gednex'-ri gedž'ej nèx'-uçç = a tyúknál a csibe okosabb (t. i. akar lenni.)

3. *Időhatározó*: mikor? meddig? kérdésre, -m obliquus, illetőleg -re, -ri locativus raggal, pl. 'γamaço-m u-mi-'γojr, ç'ımaço-m b-γ'otiž'irqem = amit nyáron nem gyűjtesz, télen nem kapod meg. Ji-k'i-ri u-k'u-aqè? = még máig sem mentél el?

4. *Módhatározó*: hogyan? kérdésre, -k'e raggal, pl. zi mel pseur zek'e zišç ble çia-ç = egy egész birkát egyszerre megevő kígyó van.

a) *Eszközhatározó*, mivel? kérdésre szintén -k'e raggal, pl. 'yuç kalemk'e = vas tollal.

5. *Czél- és okhatározó*: miért? kérésre -k'e raggal, pl. zi oxum-k'e de'apıqu-n = valamely ügyért (ügy czéljából) segíteni.

6. *Társhatározó*: kivel? mivel? kérdésre, -k'e, k'e-re raggal, pl. th'am ji iżin-k'ere = isten segedelmével.

7. *Számhatározó*: hányszor? kérdésre, pl. u-p' ç'a-le ji bilim k'odirqem = a sokszor kérdezőnek a barma nem vész el.

*

A határozók legnagyobb része a ragoknak meg-

felelő névutókkal is kifejezhető, miként a magyarban; sőt mivel a kabardban jóval nagyobb a névutók száma, sokkal gyakrabban is használják. A névutókkal már foglalkoztunk az alaktanban, most még csak egy-két példát akarunk e helyen bemutatni. Pl. Hune ç'ibay'ım = a ház mögött. G'abe tlapem = a hegy alatt. Psit'ja kum = két víz között. Guzave'γo χemitgo = aggodalom nélkül. Muse pej'γimbarım ne-uz' neγ'oç' pej'γimbari ç'âχeç = Mózes próféta után más próféták is voltak.

Határozóként szerepelhet végre az íge gerundiumos alakja is, a magyar -va, -ve képzős igenévnek megfelelőleg.

Az összetett mondat.

A kabard nyelvben sem relativumos, sem „hogya“ kötőszós mondat szerkezet nem lévén, minden összetett mondat mellérendelt mondatokból áll; a menynyiben pedig egyik-másik mondat relativ vagy határozói értelemmel bír, az ârya relativ mondat participialis szerkezetté, a kötőszavas mellékmondat pedig igenévi szerkezetté válik; úgy hogy például az alanyi mellékmondatok a főmondat alanyává, vagy az alanynak jelzőjévé, a tárgyi mellékmondatok a főmondat birtokos jelzőjévé, a határozói mellékmondatok a főmondat megfelelő határozóivá lesznek.

A mellékmondatoknak a főmondat részeivé való változtatása és a főmondatba való olvasztása a magyarban is előfordul és használatos; pl. egy sok vagyonnal bíró ember mindenütt megélhet. (Egy olyan ember, aki . . .) A magad főzted ételt magad is edd meg. (Azt az ételt, amit . . .) Jöttekor üdvözlöttük. (A mikor jött, üdv . .)

Vagy a kabardban pl. si'γu zışγir psī jo fež' = a sót evő vizet iszik. (Aki sót eszik, az...) Gu-m ji-mī tlay'ur ne-m ji-tlay'urqem = a szív nem látottja a szemnek sem látottja. (Amit a szív...)

Ez a participiális szerkezet egyébként minden turáni nyelvben föltalálható. Azonban a kabard participiális szerkezet mégis különbözik a többi turáni nyelvekétől, a mennyiben a kabardban részesülő (part.) gyanánt szolgálhatnak a jelentő-mód jelen, múlt és jövő ideinek személyes alakjai is; továbbá míg az árya nyelvekben csak a nominativus és accusativus esetű relativumok fejezhetők ki participiális szerkezettel, addig a kabard ott is participiális szerkezetet használ, ahol az árya nyelvekben mindenütt relativumos szerkezetet használnának; pl. mī dde d-tlay'u dunej psour th'am q-ji-γeç'âç' = Ezt az egész világot, a melyet mi látunk, az isten teremtette. Alehī-m si-z-dih'am si-k'onç = arra megyek, a merre isten visz. (Szó szerint: isten az én odavivő-n menendek.)

Ha a participiális szerkezet folytonos egymásutánja a mondatot nehézkessé tenné, akkor a kabard egyrészt ennek az elkerülése végett, másrészt a változatosság kedvéért gerundiumos szerkezetet használ.

Alárendelt mondatok tehát a kabardban nincsenek, csak mellérendelt főmondatok. A mellérendelés az átalakításon kívül kötőszókkal is történhetik, bár sokkal kisebb mértékben, mint a magyarban. A mellérendelt mondatok a következők:

1. *Kapcsolt mondatok.* A magyar kapcsoló „és“ kötőszó a kabardban vagy *-iki*, *-i* (és, is) függeléken

kötőszóval, vagy a *-re*, *-mre* sociativus rag ismétlésével fejeztetik ki, pl. pçitl' χodo laž'i, pçi χodo šχež' = jobbágyként dolgozzál és fejedelemként egyél. Fizi-m-re ged-i-m-re = az asszony és a tyúk.

A kapcsolásnak ez az utóbbi neme nálunk is elég gyakori, pl. Csapásra-csapás látogat bennünket.

A magyar „*is*” az *-iki*, *-i*, *ç-i* kötőszókkal fejeztetik ki, pl. ç'alem-i qeoater a psatler = a gyermek is kimondja azt a szót. Más kapcsoló kötőszó a kabardban nem használtatik.

2. *Elválasztó mondatok.* A választó mondatok kötőszavai: *je je* (vagy-vagy), *jereχu* (hadd legyen, akár) és *h'e-me* (ha az nem, akár). Pl. *je mir*, *je ar k'ongo-ç* = vagy ez, vagy az megy el. *Zerit-χâ-gu-j jereχu*, *zeχdžagu-j jereχu* = akár összeírva, akár széthányva.

3. *Ellentétes mondatok.* E mondatok kötőszavai a következők: *a-go* (úgy-de, de), *ar-çh'a* (annak fejében, azonban), *nek'-χ'e* (hanem-csak). Pl. *Tiflis çih'ar inç*, *ago kodgo c'apeç* = Tiflis városa nagy, de piszkos. *Jipegu-j zeχe-s-χât*, *arçh'a* igi sji *nek'-i s-tley'ua-ç* = előbb is hallottam volt, de most szememmel is látám.

Az ellentét sokszor kötőszó nélkül van kifejezve, pl. *jefe*, *u-mi-dafe* = igyál, de ne idd le magad! Vagy pl. a magyarban: „A hegyet bámulta, nem a délibábot” (Arany J.)

4. *Következtető mondatok.* A következtető és magyarázó mondatokat nem lehet, sőt szükségtelen is egymástól szorosan elkülöníteni, a mennyiben a következtető mondatok egyszerű megfordítás által magyarázóvá, a magyarázó mondatok pedig következtetővé válnak; az

értelmük pedig legtöbbször okadatoló. A kétféle mondatot tehát egy pont alá foglaljuk. Lássunk ezen állításunk igazolására egy példát: Ne bántsd a kutyát, (ugyanis) harap. A kutya harap, (tehát) ne bántsd. — Az előbbi mondat magyarázó, az utóbbi pedig következtető; az értelme pedig mind a kettőnek: okolás, ok.

A kabard a következtetést s az okot is az *a-te*, *ha-te*, *jin-te* (hát, tehát), és néha az *i* függelékes kötőszóval fejezi ki, pl. h'ate maf'e neɣu s-ç'ingo? = hát tűzvilágot fogok-e csinálni? Sji šim ji tlegu ç'eudâ-ç nal ç'etlteqem-i = lovam körme ieütődött (ugyanis, mert) nem volt rajta patkó stb.

Ezzel elvégezvén a mondatok tárgyalását, befejezőképen lássuk néhány szóval a mondatok szórendjét.

A szórend.

A kabard mondatok szórendjére általában véve ugyanazok a szabályok állanak, a melyek a magyar szórendre. E szabályok főbbjei pontokba foglalva a következők:

1. A mondat alanya bővítményeivel együtt meg szokta előzni a mondományt. 2. A mondomány rendesen a mondat végére kerül s azt bezárja; pl. adeqit'im zi χugu zep-a-úbidri zezeoayçç = két kakas egy köleszemet talált és összeverekedtek. 3. A kiemelt mondatrész mindig a mondat elejére jön; a kiemelés a mondománymutató ç által történik, pl. sī uorq-ç, sji h'ade h'am ja-u-mi-γ'ašç = úr vagyok, ebekkel meg ne étesd testem. 4. A birtokos mindig a birtok áll, pl. Uorqim

ji-zip'k kodirqem = az úrnak íze nem vész el. E szabály alól a kabardban akkor van kivétel, ha az ige birtokosa a birtoknak tekintett tárgyias ige után áll. Kivétel egyébiránt a magyarban is van, pl. El is érték végre tetejét a hegynek. (Petőfi.) 5. Az igenév és a gerundiumos mondatrész gyakran a mondat végére jön, mint a magyarban, pl. Zi fizabem zi ged zaqo ji-'at, maço qas zi diçe gedik'e qıçujk'ec'go = egy özvegy asszonynak egyetlen egy tyúkja volt, naponként egy arany tojást tojva neki.
